

УДК 37.091.4:37(091)(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-47>

Наталія КАЛИТА,

orcid.org/0000-0003-2451-0382

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) natalia-kalyta@ukr.net

Микола ПАНТЮК,

orcid.org/0000-0001-7336-6714

доктор педагогічних наук,

професор кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) pantyuk.m@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНЕ ВЧЕННЯ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті здійснено аналіз педагогічного вчення українського російськомовного педагога Костянтина Ушинського крізь призму проблеми української національної ідентичності; виявлено суспільно-політичні умови в часі життя і творчості педагога; здійснено аналіз феномену його російськомовності; проаналізовано принципи народності у вихованні, виявлено його складові в проекції проблеми української національної ідентичності. Незважаючи на значну бібліографію з проблеми вивчення педагогічної спадщини К. Ушинського у сучасному зверненні до спадщини педагога необхідно враховувати культурно-історичний контекст сьогодення. В умовах широкомасштабного вторгнення росії (24.02.2022 р.) та боротьби України за життя людей, суверенність своєї держави, цілісність території, ідентичність культури, загострюються суперечності між низкою очевидних суб'єктивних та об'єктивних свідчень української національної ідентичності у світовідчутті, діяльності і вченні педагога та розмитим двояким його трактуванням: «російський педагог українського походження», «українець за походженням», «вітчизняний педагог» тощо. Такі визначення утруднюють сприйняття і розуміння особистості педагога, його науково-педагогічної спадщини, отже потребують спростування, міждисциплінарного аналізу крізь призму проблеми української національної ідентичності. Предметне коло статті визначають ознаки цього феномену та їх присутність у житті і діяльності, педагогічних ідеях К. Ушинського: етнічне походження та самоідентифікація; усвідомлення спільної із українським народом історичної долі; перебування у просторі української традиційно-побутової культури; свідомо діяльність з метою поширення української культури задля утвердження ідеї спільноти.

Ключові слова: ідентичність; народність; педагогічні ідеї; українська культура; український російськомовний педагог.

Nataliia KALYTA,

orcid.org/0000-0003-2451-0382

Candidate of Pedagogy,

Associate Professor at the Pedagogy and Methodology of Primary Education Department

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) natalia-kalyta@ukr.net

Mykola PANTYUK,

orcid.org/0000-0001-7336-6714

Doctor of Pedagogy,

Professor at the Pedagogy and Methodology of Primary Education Department

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) pantyuk.m@gmail.com

PEDAGOGICAL TEACHING OF KOSTIANTYN USHYNSKYI THROUGH THE PRISM OF THE PROBLEM OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY

The article analyzes the pedagogical teaching of the Ukrainian Russian-speaking teacher Kostiantyn Ushynskiy through the prism of the problem of Ukrainian national identity; social and political conditions of life and creative work of the teacher are shown; the phenomenon of that he was a Russian-speaking person is analyzed; the principle of nationality

in the education is examined, its components in the projection of the problem of Ukrainian national identity are revealed. In spite of the considerable bibliography on the problem of studying the pedagogical heritage of K. Ushynskiy, it is necessary to pay attention to the cultural and historical context of the present in the modern appeal to the teacher's heritage. In the conditions of the large-scale invasion of russia (February 24, 2022) and Ukraine's struggle for the people's lives, the sovereignty of its state, the integrity of the territory, cultural identity, you can see the stress of the contradictions between a number of obvious subjective and objective evidences of Ukrainian national identity in the world outlook, activity and teaching of the teacher and his blurry double interpretation: "Russian teacher of Ukrainian origin", "Ukrainian by origin", "native teacher", etc. Such definitions make it difficult to perceive and understand the teacher's personality, his scientific and pedagogical heritage. Thus, they need refutation, interdisciplinary analysis through the prism of the problem of Ukrainian national identity. The subject circle of the article is determined by the features of this phenomenon and their presence in the life, activity and pedagogical ideas of K. Ushynskiy: ethnic origin and self-identification; the awareness of the historical fate common with the Ukrainian people; stay in the space of Ukrainian traditional everyday life culture; conscious activity aimed at spreading of Ukrainian culture in order to establish the idea of the community.

Key words: identity; nationality; Ukrainian culture; pedagogical ideas; Ukrainian Russian-speaking teacher.

Постановка проблеми. Теоретико-методологічна основа історико-педагогічного вивчення спадщини К. Ушинського передбачає комплексний аналіз життя і діяльності педагога крізь призму проблеми української національної ідентичності. Як зазначає М.Козловець, ідентифікація за національною ознакою – це ототожнення особистістю себе з певною нацією. У змісті цього процесу закладено суб'єктивне відчуття приналежності до певної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, який виникає як результат прийняття групових цінностей і норм, а також ознак життєдіяльності нації (Козловець, 2009; 3).

У XIX ст. зміст національної української ідентичності було закладено в поняття «українство» як прихильність, прагнення зберегти і вивчати українську історію, фольклор, побут, пісні, традиції, тобто особистісний вибір, діяльність і пропагування форм та ідей української культури як життєвої позиції. Таке розуміння цього соціо-психологічного феномену фіксуємо у працях М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки та низки інших діячів української культури.

Відповідно до сучасного розуміння (В. Андрущенко, С. Гантінгтон, Ю. Габермас, П. Гнатенко, М. Козловець, Г. Лозко, М. Попович, Е. Сміт та ін.) українську національну ідентичність необхідно вивчати у соціокультурному вимірі – за ознаками етнічного походження та самоідентифікації; усвідомлення спільної із українським народом історичної долі; перебування в просторі української традиційно-побутової культури; свідомої діяльності з метою поширення української культури задля утвердження ідеї нації (держави). Наявність цих ознак у житті і діяльності, педагогічних ідей К. Ушинського визначає предметне коло нашої статті, а отримані результати зокрема доповнюють розробки В.Безлюдною, В.Мартинюк та ін. проблеми формування національної ідентичності у студентської молоді (Безлюдна, 2021: 1).

Аналіз основних досліджень і публікацій виявив, що педагогічна спадщина, життя і діяльність К. Ушинського входять до предметного кола низки досліджень в минулому і сьогодні. В одному із дослідницьких напрямів спадщина К. Ушинського трактується виключно у належності до російської освітньо-виховної традиції (Д. Лордкіпанідзе, Є. Мединський, В. Струминський, С. Чавдаров та ін.). В іншому, який представлений іменами І. Бежа, Л. Березівської, Г. Васяновича, Г. Ващенко, О. Вишневського, М. Євтуха, М. Пантюка, О. Сухомлинської, В. Яніва та низки інших, велична постать К. Ушинського уведена у контекст історії української культури та педагогіки.

Однак, незважаючи на значну бібліографію з проблеми вивчення педагогічної спадщини К. Ушинського у сучасному зверненні до спадщини педагога необхідно враховувати культурно-історичний контекст сьогодення. У сучасних умовах широкомасштабного вторгнення росії (24.02.2022) та боротьби України за життя людей, суверенність своєї держави, цілісність території, ідентичність культури, виявляємо суперечності між низкою очевидних суб'єктивних та об'єктивних свідчень української національної ідентичності у світовідчутті, діяльності і вченні педагога та розмитим двояким трактуванням «російський педагог українського походження», «українець за походженням» тощо. Такі визначення утруднюють загалом, студентами, вчителями сприйняття і розуміння особистості педагога, його науково-педагогічної спадщини, отже потребують спростування, аналізу крізь призму проблеми української національної ідентичності, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є міждисциплінарний аналіз педагогічного вчення українського російськомовного педагога Костянтина Ушинського крізь призму проблеми української національної ідентичності. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- виявити суспільно-політичні умови розвитку української культури в часі життя і творчості Костянтина Ушинського;
- здійснити аналіз феномену російськомовності українського педагога;
- проаналізувати основні віхи життя та діяльності К. Ушинського у світлі україно-російських стосунків;
- проаналізувати принцип народності у вихованні як провідну ідею педагогічної спадщини К. Ушинського, виявити її складові, спроєктувавши на проблему української національної ідентичності;
- обґрунтувати значимість спадщини К. Ушинського для української педагогіки.

Реалізувати визначені мету і завдання нам зокрема допоможуть біографічний та метод системного аналізу, який дозволить біографію та діяльність К. Ушинського розглядати у системі (контексті) української культури.

Виклад матеріалу. Доля призначила Костянтину Дмитровичу Ушинському (1824–1870) жити і працювати в часі колоніальної залежності України від різних метрополій, зокрема входження Лівобережних земель до складу Російської імперії. Рід Ушинських належав до козацької старшини, яка після скасування Запорізької Січі (1775), отримавши з рук Катерини II Жалувану грамоту, поповнила ряди російського дрібнопомісного дворянства. Мати К. Ушинського, Любов Степанівна Гусак-Капніст, походила з родини відомого українського письменника В.В. Капніста. Середню освіту К. Ушинський здобув у Новгород-Сіверській гімназії, після закінчення якої вступив на юридичний факультет Московського університету (1840).

В умовах бездержавності України, як ми уже зазначали (Калита, 2019: 2), доля К. Ушинського є не поодиноким і стоїть в одному ряду з вибором і долею Миколи Гоголя, частково Тараса Шевченка, Івана Франка, Івана Пулюя та інших, які також поїхали до Петербурга, Москви чи Відня, Кракова вчитися, реалізувати себе, оскільки колоніально залежна Україна не давала можливості молодим, енергійним, талановитим людям зреалізувати свої прагнення на Батьківщині. Таким чином К. Ушинський є типовим представником української російськомовної інтелігенції, яка працювала на теренах чужої культури, що визначило її іншомовність. Як зазначають сучасні історики педагогіки, «... хоча К. Ушинський писав свої праці російською мовою, бо так склалися обставини його життя, та й українська мова була під суворою царською забороною, але він відноситься до плеяди сла-

ветних українських педагогів і належить Україні, з якою завжди був кровно і духовно зв'язаний» (Любар, 2017: 4).

Костянтин Ушинський ніколи не відрікався від своєї Батьківщини, про що свідчать записи його щоденників, прагнення жити в Україні і бути похованим у рідній землі, обґрунтування принципу народності в педагогіці тощо. Окрім того, інтелектуальна спадщина К. Ушинського вміщує розмірковування про питання, які виходять за рамки педагогіки, однак відкривають у ньому великого мислителя, інтелектуала-просвітителя, людину, яку хвилювало минуле і майбутнє свого народу. Це проблема походження українського, російського та інших слов'янських народів, етнічних процесів, які відбувалися в історії імперії, проблема національного характеру та ментальності українців у порівнянні з росіянами (у термінології Ушинського поняття «славяне», «малороссияне», «русские» розмежовують український народ і росіян за ознакою етногенезу) та інші. Слід пам'ятати, що К. Ушинський, як і більшість його сучасників – вихідців із колоніальних земель імперії, був лояльний до держави, монарха-імператора та органів його влади і при цьому палко любив Україну, пишався її минулим і вболівав за майбутнє. Так, у «Лекціях у Ярославському ліцеї», які присвячені камеральній освіті в росії, Ушинський, описуючи тогочасні її географічні межі, так говорить про українські землі: «На цій малоросійській рівнині вперше чітко визначилось і утвердилось поняття Русі, на ній (рівнині – прим. М.П., Н.К.) воно (поняття – прим. М.П., Н.К.) пережило розбрат князів; в ній воно збереглося під татарським, польським і московським пануванням, збережене від всього чужого... Дніпро є якби серцевиною Малоросії» (Ушинський, 1948: 6). К. Ушинський зазначає самотність цієї території, незважаючи на її колоніальну приналежність до Росії: «...вся ця західна половина Росії є чимось цілим, самостійним...» (Ушинський, 1948: 6), однак «... ця країна не могла бути цілком самостійною, хоча і повинна була мати певну самотність у своєму внутрішньому житті» (Ушинський, 1948: 6). К. Ушинський вказує на «напівєвропейський» і «напівазійський» тип росії як держави і культури, відзначає чи не найхарактернішу рису російської ментальності – здатність до войовничої експансії та асимілятивної політики щодо завойованих народів: «...найрізноманітніші народності з'єднуються воедино» (Ушинський, 1948: 6), і «...з усього цього гармонійного розмаїття вона (Росія – прим. М.П., Н.К.) робить не просто суміш, але витворює щось ціле, масивне і водночас

живе, в якому ніщо не вмирає і якого не роз'єднує ніякий вміст. Це – щось гнучке, сприйнятливие, як віск, і разом з тим тверде, як залізо, здатне все прийняти в себе ... і направити все оце незліченне багатство, всі ці гігантські сили до однієї мети, до виконання єдиного призначення, до здійснення єдиної ідеї – великої ідеї російської держави» (Ушинський, 1948: 6). Сьогодні ці слова К. Ушинського у поєднанні з низкою інших педагогічних ідей можемо сприймати як застереження бути пильними і протистояти великодержавницьким інтересам росії. Адже, як зазначає М.Пантюк, творча педагогічна спадщина українських педагогів, їх думки з приводу національно-патріотичного виховання молоді були актуальними тоді, є актуальними і сьогодні (Пантюк, 2017: 5).

Аналіз педагогічної спадщини К. Ушинського свідчить про приналежність постаті педагога та його вчення до українського культурного та історико-педагогічного контексту. Зокрема, в одній з основних праць «Про народність у громадському вихованні» провідною ідеєю є думка про те, що «Виховання не має на меті розвиток науки і для нього наука не є метою, а один із засобів, за допомогою якого воно розвиває у людині свій власний ідеал. Виховання бере людину всю, якою вона є, з усіма її народними та індивідуальними особливостями, – її тіло, душу і розум, – і, перш за все, звертається до характеру людини; а характер і є власне тим ґрунтом, в якому укорінено народність» (Ушинський, 1948: 7).

Розглядаючи ідею К. Ушинського про своєрідність і національну специфіку виховання у контексті сучасної концепції національного виховання, можемо стверджувати, що розуміння К. Ушинським «народності» корелюється із сучасним розумінням «національного виховання»: «... будь-який народ шукає і знаходить у всесвітньо відомих учителів особливу поживу, відповідну до його національності. Незважаючи на подібність педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети» (Ушинський, 1948: 7).

Розмірковування великого педагога про рідну мову у культурному житті людини та її вихованні повністю відповідають сучасним трактуванням про значимість мови як важливої ознаки етносу

та складової його культури: «Мова є найбільш живий, найбільш сильний і міцний зв'язок, який з'єднує віджилі, теперішні і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виявляє життєздатність народу, але є власне саме цим життям. Коли зникає народна мова, – народу немає більше! Ось чому, наприклад, наші західні брати, витерпівши всіляке можливе насильство від чужих племен, коли це насильство, нарешті, торкнулося мови, зрозуміли, що справа йде вже про життя чи смерть власне самого народу» (Ушинський, 1948: 8). Знаменним є те, що стаття «Про народність у громадському вихованні» написана у 1857, а стаття «Рідне слово» у 1861 роках. Адже у 1863 та 1876 роках вийшли в російській імперії найцинічніші царські укази, відомі під назвою «Валуєвський» та «Емський», основним змістом яких було нищення національного – українського, мови зокрема. Враховуючи ці обставини, припускаємо, що під словом «рідною» К. Ушинський розуміє не російську мову для великоросів, а рідну для колоніально залежних народів російської імперії, українського зокрема.

Висновки. Значимість спадщини К. Ушинського для української педагогіки важко переоцінити як таку, що відповідає освітній, світоглядній українській традиції. Однак упродовж імперського та радянського періодів постать і спадщину педагога означували як «вітчизняний», що хибно розумілося як «російський». Аргументом «російськості» педагога є російськомовність його спадщини та робота в Петербурзі та Москві. Тобто беруться до уваги формальні показники життя та спадщини К. Ушинського (мова праць, географічний простір діяльності), а не змістові щодо ознак національної ідентичності (етнічне походження та самоідентифікація; усвідомлення спільної із українським народом історичної долі; перебування у просторі української традиційно-побутової культури; свідомо діяльність з метою поширення української культури задля утвердження ідеї спільноти тощо). Таким чином, актуальним сьогодні є безумовне утвердження життя та спадщини українського педагога у контексті української культури, історії педагогіки зокрема. **Перспектива** подальших досліджень полягає в аналізі педагогічної спадщини К. Ушинського в проекції ключових ідей НУШ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдна В., Мартинюк В. Форми та методи формування національної ідентичності у студентської молоді в поза аудиторній роботі. *Молодь і ринок*. № 7–8 (193–194). 2021. С.6–11.
2. Калита Н.І. К.Д.Ушинський – провідник ідей національного виховання. Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності : колективна монографія / за заг. ред. проф. І. Богданова ; передмова академіка НАПН України В. Андрущенко. Київ: Освіта України, 2019. 476 с. С. 292–312.
3. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
4. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. Київ : Знання, 2003. 450 с. С. 161.
5. Пантюк М. Завдання національно-патріотичного виховання молоді у педагогічній спадщині вітчизняних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2017. № 1. С. 23–27.
6. Ушинский К. Лекции в Ярославском лицее (1846–1848 гг.). Собрание сочинений : В 11 т. Т. 1. Москва–Ленинград : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948. С. 51–121.
7. Ушинский К. О народности в общественном воспитании. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 2. Москва–Ленинград : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948. С.69–167.
8. Ушинский К. Родное слово. Собрание сочинений: В 11 т. Т.2. Москва–Ленинград : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948. С. 554–574.

REFERENCES

1. Bezliudna V., Martyniuk V. Formy ta metody formuvannya natsionalnoi identychnosti u studentskoi molodi v poza auidytornii roboti [Forms and methods of formation of national identity among student youth in extracurricular work]. *Molod i rynek*. № 7–8 (193–194). 2021. S. 6–11. [in Ukrainian].
2. Kalyta N.I. K.D.Ushynskiy – providnyk idei natsionalnoho vykhovannya [K. D. Ushinskyi is the leader of the ideas of national education]. *Providnytstvo v osviti. Vid idei do vichnosti: Kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. prof. I.Bohdanova. Peredmova akademika NAPN Ukrainy V. Andrushchenka*. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2019. 476 s. S. 292–312. [in Ukrainian].
3. Kozlovets M. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii: Monohrafiia [The phenomenon of national identity: challenges of globalization: Monograph]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. 558 s. [in Ukrainian].
4. Liubar O.O., Stelmakhovych M.H., Fedorenko D.T. Istoriia ukrainskoi pedahohiky [History of Ukrainian pedagogy]. Kyiv : Znannia, 2003. 450 s. [in Ukrainian].
5. Pantiuk M. Zavdannia natsionalno-patriotychnoho vykhovannya molodi u pedahohichnii spadshchyni vitchyznianskykh pedahohiv kintsia XIX – pochatku XX stolittia [The task of national-patriotic education of youth in the pedagogical heritage of domestic teachers of the late 19th and early 20th centuries]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika*. 2017. No. 1. S. 23–27. [in Ukrainian].
6. Ushinskiy K. Leksii v Yaroslavskom litsee (1846-1848gg.) [Lectures at the Yaroslavl Lyceum (1846–1848)]. *Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 1. Moskva–Leningrad : Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR*. 1948. S. 51–121. [in russian].
7. Ushinskiy K. O narodnosti v obshchestvennom vospitanii [On nationality in public education]. *Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 2. Moskva–Leningrad : Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR*. 1948. S. 69–167. [in russian].
8. Ushinskiy K. Rodnoe slovo [Native word]. *Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 2. Moskva–Leningrad : Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR*. 1948. S. 554–574. [in russian].